

РОЗВИТОК РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Gorbenko S.L. Development of mentally retarded students in the formation of role of conduct / S.L.Gorbenko // Actual problems of the correctional education: Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Issue 5.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P. 76–85

С.Л. Горбенко. Розвиток розумово відсталих учнів у процесі формування рольової поведінки. Стаття містить результати теоретико-експериментального дослідження проблеми рольової поведінки розумово відсталих учнів, вивчення особливостей виконання ними конвенційних ролей школяра, старости, бібліотекаря, природознавця.

Уточнено сутність рольової поведінки, параметри її вивчення і складові формування, зміст виконання основних конвенційних ролей розумово відсталих підлітків.

Особливості виконання рольової поведінки у розумово відсталих учнів визначаються рівнем сформованості її компонентів (змістового, емоційно–мотиваційного, власне поведінкового), спрямованістю (на розв’язання завдання, на підтримку стосунків у групі чи на себе), характером прийняття ролі (ритуальний, особистісно-прийнятий чи нульовий)

Розроблено методику формування рольової поведінки у розумово відсталих школярів підліткового віку, що здійснюється за напрямками: засвоєння учнями знань про правила виконання конвенційних ролей; формування позитивного ставлення до виконання конвенційних ролей; застосування знань про правила рольової поведінки на практиці; формування особистісно-прийнятого характеру виконання ролей; формування спрямованості рольової поведінки на підтримання і налагодження стосунків у групі та на розв’язання завдань, поставлених перед групою; формування позитивного ставлення до членів малої групи.

Ключові слова: соціалізація, розумово відсталі учні, рольова поведінка, показники рольової поведінки.

С.Л. Горбенко. Развитие умственно отсталых учащихся в процессе формирования ролевого поведения. Стаття содержит результати теоретико-експериментального дослідження проблеми ролевого поведіння умственно отсталых учащихся, изучения особенностей выполнения ими конвенциональных ролей школьника, старосты, санитаря, библиотекаря, природоведа.

На теоретическом этапе исследования осуществлен анализ проблемы ролевого поведения, сути конвенциональных ролей умственно отсталых подростков.

Особенности выполнения ролевого поведения у умственно отсталых учащихся определяются уровнем развития ее компонентов (содержательного, эмоционально-мотивационного, собственно поведенческого), направленностью (на решение задачи, на поддержку отношений в группе или на себя), характером принятия роли (ритуальный, личностно-принятый или нулевой)

Разработана методика формирования ролевого поведения у умственно отсталых школьников подросткового возраста, которая осуществляется по направлениям: усвоение учащимися знаний о правилах выполнения конвенционных ролей; формирование позитивного отношения к выполнению конвенционных ролей; применение знаний о правилах ролевого поведения на практике;

формирование личностно-принятого характера исполнения ролей; формирование направленности ролевого поведения на поддержание и налаживание отношений в группе и на решение задач, поставленных перед группой; формирование позитивного отношения к членам малой группы.

Ключевые слова: социализация, умственно отсталые учащиеся, ролевое поведение, показатели ролевого поведения.

Вивчення проблеми розвитку дітей з обмеженими розумовими можливостями, пошук можливих шляхів її розв'язання вказує на актуальність питань засвоєння соціальних ролей, становлення адекватної рольової поведінки в процесі соціалізації особи.

В роботі увага зосереджується на вивченні особливостей виконання учнями підліткового віку конвенційних, тобто офіційних, ролей. У такому аспекті проблема засвоєння учнем суспільного досвіду, його культурного зростання як умови ефективності корекційно-розвивального впливу у спеціальній психології та корекційній педагогіці не досліджувалась.

Ефективне засвоєння соціальних ролей, формування рольової поведінки у розумово відсталих учнів передбачає цілеспрямований і планомірний вплив педагогів і вихователів на їх свідомість та поведінку. Мета такого впливу – формування рольової поведінки відповідно до основних соціальних ролей, тобто тих правил, яких учні мають дотримуватися у школі. Результатом такого впливу є становлення у дитини вмінь і навичок виконання соціальних ролей, які є певним показником її адаптації до умов життєдіяльності у суспільстві.

В основу розробки методики формування рольової поведінки розумово відсталих учнів покладено розуміння суті та показників рольової поведінки. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що рольова поведінка – це практичне виконання соціальних ролей, реальні вчинки людини, опосередковані суспільними вимогами і очікуваннями, її особистісними властивостями, а також уявленнями про оточуючих і про саму себе. Під поняттям «соціальна роль» розуміють відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людини залежно від її статусу чи позиції в суспільстві (Г.М.Андреєва, П.П.Горностаї, А.Б.Коваленко, І.С.Кон, М.Н.Корнєв, В.Г.Крисько, В.В.Москаленко, Л.Е.Орбан-Лембрик, Б.Д.Паригін, П.Я.Пригунов, Л.Д.Столяренко, Т.Шибутані та ін.).

Серед соціальних ролей вирізняють ролі конвенційні і міжособистісні. Конвенційні (або офіційні) ролі – це стандартний шаблон поведінки, що очікується та вимагається від людини, яка займає певну статусну позицію у групі. Основна конвенційна роль для учнів – роль школяра. До конвенційних ролей школяра відносяться також ролі,

пов'язані з його офіційним статусом у класі: староста, санітар, бібліотекар, природознавець, черговий. За допомогою виконання та засвоєння цих ролей дитина залучається до окремих сфер життєдіяльності, суспільних відносин. Виконання конвенційних ролей тісно пов'язане з виконанням дитиною міжособистісних (чи неформальних) ролей, зумовлених її неофіційним статусом [4].

Особливості виконання рольової поведінки у розумово відсталих учнів визначаються рівнем сформованості її компонентів (змістового, емоційно-мотиваційного, власне поведінкового), спрямованістю (на розв'язання завдання, на підтримку стосунків у групі чи на себе), характером прийняття ролі (ритуальний, особистісно-прийнятий чи нульовий) [1].

Відповідно, формування рольової поведінки у розумово відсталих учнів здійснюється за напрямками:

1) Формування змістового, емоційно-мотиваційного, власне поведінкового компонентів рольової поведінки.

Так, формування змістового компонента рольової поведінки забезпечується правильним і повним аналізом змісту конвенційних ролей, з'ясуванням назви, їх призначення, основних правил, послідовності виконання за значущістю та способами виконання. Аналіз конвенційних ролей передбачає добір дітьми адекватних практичних дій, їх вербалізацію на підставі використання життєвого досвіду учнів.

Варто нагадати, що кожна конвенційна роль передбачає виконання певної кількості правил, і це передусім потребує наявності в учня відповідних вмінь. Відбір таких вмінь проводиться на основі опитування, соціометричних процедур, ігор, прямих спостережень та ін.

Наведемо основні правила виконання конвенційних ролей і необхідні для цього вміння.

Роль школяра:

1. Старанно вчитися: уважно слухати вчителя, виконувати навчальні завдання, відповідати на уроці, не відволікатися, не розмовляти з друзями на уроках, виконувати домашні завдання та бути готовим до уроку.

2. Бути дисциплінованим на уроках, перервах та у позаурочний час: бути спокійним, не вставати без дозволу, не розмовляти на уроці та у їдальні, спокійно ходити по школі.

3. Дотримуватися шкільного режиму дня: вчасно приходити до школи, не запізнюватись на уроки та інші виховні заходи.

4. Дотримуватися порядку на робочому місці, у класі та в інших шкільних приміщеннях: перед уроком на парту класти лише підручник, зошит і пенал (відповідно до вимог навчального предмета), не малювати на партах і на стінах, сміття складати лише у дозволені місця.

5. Бути чемним з вчителями, вихователями, іншими працівниками школи та товаришами: бути ввічливим і доброзичливим.

6. Брати активну участь у корисних справах класу і школи: виконувати громадські обов'язки, завдання педагога, класу та школи, брати участь у святкових заходах.

7. Дбайливо ставитися до шкільного майна, своїх та чужих речей: тримати свої речі у чистоті і порядку, верхній одяг вішати до шафи чи на вішалку, берегти речі оточуючих людей, не пошкоджувати шкільне майно.

8. Дотримуватися правил особистої гігієни, слідкувати за своїм зовнішнім виглядом: щоденно умиватись і чистити зуби, доглядати за одягом, взуттям, зачіскою, нігтями.

9. Бути чесним, стриманим і тактовним: говорити правду, бут терплячим, не кривдити та не принижувати інших, прислухатися до слів співрозмовника, не використовувати грубих слів.

10. Допомогати товаришам у навчанні, праці: в позаурочний час пояснювати товаришам незрозумілий матеріал, допомагати їм у прибиранні класу, спальні, їдальні чи території школи.

11. Боротися з власними шкідливими звичками та допомагати в цьому товаришам: усвідомлювати свої негативні звички (брехливість, невідповідальність, дратівливість, брутальність та ін.) та намагатися їх виправити.

12. Берегти та примножувати честь школи: добре вчитися, брати участь у змаганнях, конкурсах, не скоювати порушень дисципліни, правопорушень.

Роль старости:

1. Бути помічником вчителя і вихователя: уважно вислуховувати прохання чи завдання вчителя і вихователя, зрозуміти його і донести до учнів, бути готовим допомогти, бути помічником.

2. Слідкувати за виконанням правил школяра і громадських обов'язків усіма учнями класу: знати правила поведінки школяра, знати всі громадські обов'язки однокласників, стежити за поведінкою учнів і за виконанням громадських обов'язків, направляти учнів і допомагати їм.

3. Розподіляти учнів для виконання завдань, які ставляться перед класом: кожне завдання розбити на частини і розподілити їх між усіма учнями або групами учнів.

4. Наглядати за виконанням завдань, які ставляться перед класом: контролювати виконання завдання кожним учнем.

5. Бути прикладом для товаришів у виконанні ролі старости: відповідально ставитись до своїх обов'язків, поважати оточуючих людей, виконувати завдання до кінця, не забувати подякувати всім учням, які брали участь у виконанні завдання.

6. Бути чесним, активним і доброзичливим: завжди говорити правду, бути готовим допомогти, виконати прохання або завдання.

Роль санітара:

1. Пильнувати за чистотою рук і обличчя учнів у класі: перевіряти вранці і перед відвідуванням їдальні чистоту рук і обличчя всіх учнів класу.

2. Знати, де знаходяться у класі ліки для першої допомоги: визначити разом з вчителем місце у класі для зберігання ліків, слідкувати за наявністю ліків та їх використанням.

3. Бути прикладом для товаришів у виконанні ролі лікаря: співчувати хворим товаришам, завжди їм допомагати.

Роль бібліотекаря:

1. Наглядати за зовнішнім виглядом підручників школярів, знати основні правила догляду за підручником: він має бути завжди обгорнутим, на ньому не можна малювати і писати; розповідати про ці правила учням і слідкувати за їх виконанням.

2. Співпрацювати з шкільним бібліотекарем і допомагати йому: двічі на тиждень відвідувати бібліотеку і виконувати доручення, пов'язані з роллю бібліотекаря класу.

3. Слідкувати за розподілом книг із шкільної бібліотеки: слідкувати, щоб всі учні щотижня відвідували бібліотеку, брали і читали книжки.

4. Бути прикладом для товаришів у виконанні ролі бібліотекаря: зберігати свої підручники у належному стані, допомагати учням слідкувати за книгами.

Роль природознавця:

1. Любити і дбайливо ставитися до рослин і тварин: розповідати про корисність рослин і тварин, виховувати в однокласників любов і повагу до флори і фауни, бажання доглядати за ними.

2. Доглядати класні рослини: поливати квіти, пересаджувати їх, витирати пил з них.

3. Бути прикладом для товаришів у виконанні ролі природознавця: ставитися до рослини чи тварини як до своїх друзів, відповідально ставитись до своїх обов'язків.

Формування емоційно-мотиваційного компонента рольової поведінки передбачає закріплення й удосконалення знань школярів щодо змісту конвенційних ролей, вироблення активного та стійкого позитивного ставлення до рольової поведінки, усвідомлення значущості кожної ролі для групи з подальшим практичним виконанням правил конвенційних ролей.

Формування поведінкового компонента передбачає систематизацію й узагальнення знань учнів щодо змісту конвенційних ролей, вироблення практичних вмінь і навичок рольової поведінки, активізація рольової поведінки. В процесі роботи використовуються психологічні механізми ідентифікації, імітації, соціальної фасилітації, навіювання.

2) **Формування особистісно-прийнятого характеру виконання конвенційних ролей** у розумово відсталих учнів передбачає усвідомлення дитиною вимог до рольової поведінки та їх значення для життя людини, наявність позитивного ставлення до дотримання цих правил, сформованість навичок рольової поведінки та готовність старанно виконувати правила рольової поведінки, становлення таких вмінь, як: визначати для себе та інших корисну справу; з'ясувати необхідні дії та їх послідовність; оцінити свої можливості щодо виконання завдання; визначити можливі перешкоди (труднощі) на шляху досягнення мети; створити (організувати) умови для виконання завдання; власне виконати та проконтролювати дії з розв'язання завдання; довести розпочату справу до завершення [2,3].

3) **Формування спрямованості рольової поведінки на розв'язання завдань, поставлених перед групою та на підтримку і налагодження стосунків у групі** передбачає становлення вмінь, які б сприяли згуртуванню членів групи та досягнення якомога вищих показників виконання завдань, а саме вміння слухати, розпочати розмову, підтримувати розмову, ставити запитання, контролювати свої жести і міміку, робити компліменти, звертатися за допомогою, пояснювати свої пропозиції, просити пробачення, переконувати, підтримувати інших, допомагати іншим, дійти згоди, володіти собою тощо [2,3].

4) **Формування позитивного ставлення до членів малої групи** передбачає покращення міжособистісних стосунків, досягнення згоди між школярами, підвищення ефективності процесу адаптації до групи однолітків, становлення таких вмінь, як усвідомлювати та виражати власні почуття, розуміти почуття інших, реагувати на чужий гнів, виявляти свою прихильність, долати страх спілкування, заступитися за друга тощо [2,3].

Формування в учнів рольової поведінки за визначеними напрямками здійснюються в процесі позакласної виховної роботи у допоміжній школі завдяки використанню спеціально розроблених занять, в основу яких покладається система рольових ігор різних типів (опис, демонстрування, тренування, відображення, сенсифікація). Змістом рольових ігор є суть основних конвенційних ролей розумово відсталих школярів.

В процесі виконання занять використовуються усі найважливіші методи навчання та виховання (формування свідомості, організація діяльності та засвоєння досвіду суспільної поведінки, стимулювання діяльності та поведінки). Формування рольової поведінки передбачає застосування переважно фронтальної форми роботи. Але, враховуючи наявність у дітей різних рівнів та особливостей рольової поведінки, використовуються також групова та індивідуальна форми роботи.

Методика формування рольової поведінки була апробована на прикладі становлення у розумово відсталих учнів виконання правила конвенційної ролі школяра «старанно вчитись». Ефективність запровадженої методики визначалася шляхом порівняння рівнів сформованості показників рольової поведінки в учнів у контрольній та експериментальній групах до і після проведення формуючого експерименту. Для оцінок розподілу середніх величин використовувався t - критерій Стьюдента.

Дослідження, спрямоване на формування рольової поведінки у розумово відсталих школярів підліткового віку за розробленою методикою проводилось на базі Київської допоміжної школи-інтернат №16. Формуючим експериментом було охоплено 38 учнів сьомих і восьмих класів (18 учнів у контрольній групі і 19 – в експериментальній).

Результати дослідження показують значне підвищення підсумкових даних в експериментальній групі щодо рівнів сформованості компонентів рольової поведінки: змістового, емоційно- мотиваційного та поведінкового. Водночас виявлено, що в контрольній групі кількісні дані майже не змінилися.

Кількісні дані свідчать про позитивну динаміку сформованості в учнів експериментальної групи особистісного виконання рольової поведінки. Цей показник збільшився на 15%, показник ритуального виконання ролей зменшився на 15%. Встановлено, що в експериментальній групі зросла кількість школярів, поведінка яких спрямовується на налагодження стосунків у колективі. Збільшився, хоча і незначною мірою, відсоток учнів, що спрямовують свою діяльність на розв'язання поставлених перед класом завдань. На 15% зменшилася кількість дітей, які до експерименту спрямовували виконання рольової поведінки тільки на себе.

Таким чином, у результаті проведення аналізу кількісних і якісних даних формуючого експерименту за розробленою методикою відмічається прогресивна динаміка стосовно всіх показників рольової поведінки, що вбачається вагомою підставою для застосовування її на практиці.

В результаті спостереження за учнями при проведенні спільних рольових ігор, ми відмітили у групі сприятливий клімат для появи нових „зірок” і „лідерів”, унеможливлення появи „знехтуваних”. Товариська взаємна довіра, відвертість, готовність прийти на допомогу і пояснити свої рішення, усвідомлена координація своїх дій, активна критика неадекватної поведінки – ось певні зразки рольової поведінки, які стали притаманні учням експериментальної групи. Обов'язковим результатом корекційної психолого-педагогічної роботи є встановлення і підтримування життєздатних зразків спілкування чи мереж, за допомогою яких група виконує свої ділові завдання.

Запропонована методика формування рольової поведінки в розумово відсталих учнів розповсюджується на всі визначені конвенційні ролі та відповідає вимогам освітніх закладів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів розв'язання проблеми. Зокрема, потребує подальшого вивчення питання особливостей прояву та формування рольової поведінки у розумово відсталих осіб на інших вікових етапах, враховуючи інший склад рольового набору, більш широкий діапазон показників аналізу тощо.

Список використаних джерел

1. **Горбенко С.Л.** Психологічний зміст вивчення рольової поведінки розумово відсталих підлітків / С.Л. Горбенко // Дефектологія. – 2005. – 3. – С. 5-9. 2. **Годовникова Л.** Программа групповых занятий с младшими подростками из классов КРО / Л.Годовникова // Школьный психолог. – 2006. – 1. – С. 36-41. 3. **Гольдштейн А., Хомик В.** Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам: / А. Гольдштейн, В.Хомик, пер. з англ. В.Хомика. – К.: Либідь, 2003. – 520 с. 4. **Корнев М.Н., Коваленко А.Б.** Соціальна психологія: Підручник / М.Н.Корнев, А.Б. Коваленко – К.: Геопринт, 2006. – 400 с.

Spysok vykorystanyh dzerel

1. **Gorbenko S.L.** Psihologichniy zmist vivchenya roliovoi povedinki rozumovo vidstalih pidlitkiv / S.L. Gorbenko // Defectologia. – 2005. – 3. – P.5-9. 2. **Godovnikova L.** Programa grypovih zaniatiy s mladshimi podrostkami iz klassov KRO / L.Golodovnikova // Shkolniy psicholog. – 2006. – 1. – P.36-41. 3. **Goldshteyn A., Homik V.** Trening ymin spilkyvannia: yak dopomogti problemnim pidlitkam: / A. Goldshteyn, V.Homik, translated from English by V.Homik. – K.: Libid, 2003. – 520p. 4. **Kornev M.N., Kovalenko A.B.** Socialna psichologia: Pidruchnik / M.N. Kornev, A.B. Kovalenko – K.:Geoprint, 2006. – 400p.

S.L.Gorbenko. Development of mentally retarded students in the formation of role of conduct. This article contains the results of theoretical and experimental research on role behavior of mentally retarded adolescents. Have been studied such social roles: schoolboy, head, librarian, natural scientist.

Features of execution role behavior of mentally retarded students determined by the level of development of the components (semantic, emotional and motivational, behavioral actually), orientation (to solve tasks, to support relationship in a group or on a ourself) and the nature of role-taking (ritual, personality adopted or zero).

The technique of forming role behavior in mentally retarded students adolescence was worked out, which is carried out in directions: absorbing knowledge about the rules of the implementation of conventional roles; the

formation of a positive attitude towards to the implementation of conventional roles; application of knowledge about the rules of role behavior in practice; formation of personally-acceptable character of fulfillment of roles; formation the focus of role behavior on maintaining and building relationships in the group and on solving problems which are delivered to the group; the formation of positive attitudes towards members of the small group.

Key words: socialization, mentally hankward teenagers, role behavior, indexes of role conduct.

Отримано 11.02.2015 р.